

Wróblewski, Jan

Księgozbiór polskiej biblioteki ludowej w Bartągu

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 137-156

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN WRÓBLEWSKI

KSIĘGOZBIÓR POLSKIEJ BIBLIOTEKI LUDOWEJ W BARTAĞU

Jedną z największych trudności przy prowadzeniu badań nad historią bibliotek na Warmii i Mazurach przed 1945 r. stanowi brak pełnej dokumentacji księgozbiorów. Dochowały się bowiem tylko fragmenty niektórych biblioteczek¹. Stosunkowo najlepiej przedstawia się dokumentacja Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech, gdyż dzięki skrupulatności kierownika tego Oddziału, Pawła Jaśka, znamy dokładną liczbę tomów poszczególnych biblioteczek w okresie 1934—1939, a nawet strukturę działową księgozbioru (beletrystyka, literatura dla dzieci, literatura popularnonaukowa)². Nie mamy jednak dokładnej struktury tytułowej. (Zachował się tylko spis jednego kompletu i to z Powiśla)³. W sprawozdaniach natomiast wymieniane są tylko tytuły najbardziej lub zupełnie nie poczytne⁴. Gorzej jeszcze przedstawia się sytuacja z okresu przed pierwszą wojną światową, kiedy na Warmii i Mazurach istniały biblioteczki organizowane przez Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznaniu. W swoich badaniach nad czytelnictwem książki polskiej w zaborze pruskim autor niniejszego artykułu odnalazł zaledwie dwa wykazy księgozbiorów bibliotek ludowych z tego okresu. Jeden z nich pochodzi ze Śliwic, w powiecie tucholskim⁵, drugi zaś z Bartağą w powiecie olsztyńskim⁶. O ile jednak spis śliwicki posiada szczegółową

¹ Biblioteka Michała Kajki, zabezpieczona przez E. Sukertową-Biedrawinę, obecnie w depozycie Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego (składa się z książek z czytelni organizowanych przez E. Lewandowskiego, Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu i książek własnych), biblioteczka po Józefie Krakorze z Leszna (książki pochodzą z Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu, z Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie i własne) oraz część biblioteki z Bąrswałdu (książki z Towarzystwa Czytelni Ludowych, Związku Towarzystw Młodzieży i Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie) obie w posiadaniu autora. Ponadto 20 książek z biblioteki TCL w Purdzie, подарowane autorowi przez mgra Tadeusza Orackiego z Ostródy.

² Zob. J. Wróblewski, *Księgozbiory Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech*. Przegląd Biblioteczny, 1962, nr 2, ss. 103—121; tenże, *Biblioteki polskie na Warmii, Powiślu i Mazurach w latach 1933—1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1962, nr 3, ss. 381—414; tenże, *Materiały z działalności Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech — Oddział: Prusy Wschodnie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, nr 2, ss. 454—472.

³ Spis kompletu z 1937 r. zawierającego 50 tomów z Benowa, pow. sztumski, w posiadaniu autora.

⁴ J. Wróblewski, *Księgozbiory*, ss. 112, 116—118; tenże: *Materiały*, ss. 464—469.

⁵ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Landraths-Amt in Tuchel 14, *Bücher Verzeichnis der Czytelnia Ludowa in Poznan zu Gr. Schliowitz*, ss. 274—280. Spis ten zawiera 110 pozycji.

⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. IV/1/540a, k. 63—66.

dokumentację (tytuł, autor, wydawca, miejsce i rok wydania), to spis z Bar-
tąga składa się tylko z samych tytułów, nie zawsze pełnych i co więcej, prze-
tłumaczonych na język niemiecki. Ze względu jednak na jego unikalny cha-
rakter i ważność dla badań historii bibliotekarstwa na Warmii i Mazurach
autor pokusił się o rekonstrukcję pierwotnej postaci.⁷

* * *

Chociaż według ostatnich badań, początków bibliotekarstwa ludowego na
Warmii można dopatrywać się już w 1863 r.,⁸ to jednak właściwy jego rozwój
nastąpił dopiero w okresie działalności Towarzystwa Czytelni Ludowych
w Poznaniu, tj. po 1880 r. Na Warmii największy szczyt rozwoju notujemy
w latach dziewięćdziesiątych, kiedy delegatem Towarzystwa został mianowany
Franciszek Szczepański z Lamkowa⁹. Rozwój bibliotek na Warmii był nie-
współmiernie większy aniżeli na sąsiednich Mazurach, co najlepiej ilustruje
poniższa tabela.¹⁰

Rok założenia	Warmia	Mazury i inne powiaty Prus Wsch. (poza Warmią)	Razem
1881	2	2	4
1882	5	1	6
1883	6	8	14
1884	2	7	9
1885	1	3	4
1886	6	—	6
1887	5	5	10
1888	12	2	14
Razem:	39	28	67

Również sama działalność bibliotek na Warmii była trwalsza. Np. w 1913/14 r.
było ich 11, gdy na Mazurach zaledwie 3.¹¹ Ten lepszy rozwój wiązał się
z dogodniejszymi warunkami, m.in. z liczniejszą i aktywniejszą kadłą dzia-

⁷ Przy odszyfrowaniu poszczególnych tytułów autor posługiwał się *Spisem
książek poleconych przez komisję Towarzystwa Moralnych Interesów, Katalo-
giem książek poleconych przez Dyрекcję Towarzystwa Oświaty Ludowej i Spi-
sem książek poleconych przez Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznaniu*.
Ponadto pomocne były tu katalogi księgarskie i anonsy zamieszczane w prasie
dziewiętnastowiecznej zaboru pruskiego. Z powodu jednak braku w Olsztynie
odpowiedniego warsztatu bibliograficznego, całość nie mogłaby być wykonana,
gdyby nie wydatna pomoc Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy (Dział In-
formacyjno-Bibliograficzny), za co autor składa serdeczne podziękowanie.

⁸ Zob. J. Wróblewski, *Pierwsza polska biblioteka ludowa na Warmii*,
Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, nr 3, ss. 386—390. Autor chciałby
przy okazji sprostować błąd, który zmienił zasadniczy wniosek artykułu.
Ostatnie zdanie winno brzmieć: „I co najważniejsze, stwierdzić, że wiąza się
one [tj. początki bibliotekarstwa ludowego na Warmii] nie z Poznaniem, ale
z Pomorzem Gdańskim, które w rozwoju bibliotekarstwa ludowego w zaborze
pruskim odegrało również poważną rolę”.

⁹ A. Wakar, *Przebudzenie narodowe Warmii 1886—1893*, Olsztyn 1965,
ss. 44—49.

¹⁰ Tabela opracowana na podstawie akt Deutsches Zentralarchiv, Abteilung
Merseburg (dalej D Z M) Rep. 77, Tit. 78, nr 29 Adh. A: *Die polnischen Volks-
bibliotheken*, Bd. 1, u. 2.

¹¹ Przegląd Oświatowy, 1915, s. 21. Szerzej na temat rozwoju bibliotek pol-
skich na Warmii do roku 1920, zob.: J. Wróblewski, *Z dziejów książki polskiej
na Warmii w latach 1880—1920*, Przegląd Biblioteczny, 1965, z. 4 ss. 221—229.

łaczy ruchu narodowego. Jednym z takich działaczy był Józef Kupczyk z Bartąga, w powiecie olsztyńskim.

* * *

Józef Kupczyk urodził się w 1849 r., zmarł 7 listopada 1911 r.¹² Słynął jako wszechstronnie utalentowany mieszkaniec Bartąga. Jan Palmowski z tejże wsi wspomina, że „był to wielki mądrala, wszystko umiał zrobić, rzeźbił figurki do kościoła, sam pobudował ładny, piętrowy dom, wykonał też materiały: cegłę i pustaki, własnoręcznie sporządził dokumentację... leczyl ludzi ziołami, które zbierał na łąkach i polach...”¹³. Jak podają źródła niemieckie, był on także tzw. „pokątnym doradcą” (*Winkelkonsultant*)¹⁴. Znalaziono jego wiersze, ale trudno stwierdzić, czy napisał je sam, czy tylko skądś przepisał¹⁵. Pewne światło na działalność Kupczyka rzuca kartka znaleziona 8 września 1960 r. w kuli znad żyrandola z kościoła w Bartągu, oddanej na złom do dzwonoń. Na jednej stronie kartki znajduje się następująca notatka:

„Te kule na zielazo, i pałak, robył i wieszal Józef Kupczyk, stolarz i rzeźbiarz z Bartąga roku Pańskiego 1883 w miesiącu Styczniu z polecenia Szanownego Księdza i Kapelana Jana Jabłońskiego, tego -czasu Ksiądz pleban Fr. Kwaśniewski nogę złamał, i leży chory iuż dłużej iak puł roku. Was którzy czytać to będziecie proszę o westchnienie, Bartąg dnia 27-go Stycznia 1883 roku Józef Kupczyk”.

Ale ciekawsza jest druga strona z napisem:

„mowa przeważnie polska, lecz teraz chcą nas gwałtem zmienczyć, czytami gazety polskie, Pielgrzymia, Przyjaciela, niemców mamy czystych sześciu”¹⁶.

Według źródeł niemieckich i polskich oraz opowiadań współczesnych Kupczyk posiadał u siebie biblioteczkę ludową¹⁷. Ślady założenia polskiej biblioteczki w Bartągu znajdujemy już w okresie działalności Towarzystwa Oświaty Ludowej w Poznaniu¹⁸. Można przypuszczać, że już wtedy znajdowała się ona

¹² T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*, Warszawa 1963, ss. 156.

¹³ E. Tryniszewski, *Józef Kupczyk — rzeźbiarz z Bartąga*, Słowo na Warmii i Mazurach, R. 10, 1961, nr 40. W „Gazecie Olsztyńskiej” znajdujemy takie ogłoszenia:

„Józef Kupczyk jun. w Bartągu pod Olsztynem. Polecam się do wykonywania wszelkich robót stolarskich, rzeźbiarskich i pozłotniczych, mianowicie Wnemu Duchowieństwu do wewnętrznych robót kościelnych, budując nowe ołtarze, ambony, konfesjonały i chrzcielnice, krzyże na ołtarze i do procesyi, które bardzo piękne rzeźbione i złoczone. Nadmieniam przytem, że ułatwiam nabywanie takowych na odpłaty, obliczając jak najtańsze ceny, wszystko podług najnowszego stylu kościelnego. Figury Pana Jezusa z drzewa, malowane i złoczone, krzyże pokojowe z drzewa i masy mozaikowej. Dla lubowników muzyki!!! buduję nowe organy do kręcenia (katarynki), a w stare wsadzam nowe pieśni i tańce, naprawiam stare katarynki, herofony itp”. (1886 r. nry 9, 10, 11—15, 18 i in.).

Należy także zaznaczyć, że Kupczyk swoje rzeźby opatrywał napisami. Np. na jednej znajdującej się do dziś w kościele w Bartągu czytamy: „Panie, to moja praca a żądanie Twoje użyżcie mi do końca Błogosławieństwa swoje. Józef Kupczyk i Mieczysław syn stolarz W. Bartąg r.P. 1905”.

¹⁴ D Z M, Rep. 77, Tit. 78, nr 29, Adh. A. *Die polnischen Volksbibliotheken*, Bd. 1, k. 106.

¹⁵ E. Tryniszewski, op. cit.

¹⁶ Kartka w posiadaniu Edwarda Turowskiego w Tomaszowie, pow. olsztyński.

¹⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej WAPÓ), IV/1/540a. k. 87—88. D Z M, Rep. 77, Tit. nr 29, Adh. A. Bd. 1, k. 106—107; „Mazur”, 1884, nr 25, s. 2; E. Tryniszewski, op. cit.

¹⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu, Prezydium Policji IX. D. 330 vol. 1 (nie datowany spis bibliotek). Towarzystwo Oświaty Ludowej

u Kupeczyka. W okresie działalności Towarzystwa Czytelni Ludowych jako jedna z pierwszych powstała właśnie biblioteczka w Bartągu, gdzie założono ją już w 1882 r.¹⁹. W 1882 i 1883 r. odbyły się na Warmii i Mazurach rewizje polskich bibliotek dokonane przez władze pruskie²⁰. W rewizjach tych brał udział specjalista od tępienia polskiej literatury, emerytowany burmistrz, Heinrich Rex z Torunia²¹.

Prezydent rejencji królewieckiej 23 września 1882 r. meldował nadprezydentowi prowincji Prusy Wschodnie dr. von Schlieckmannowi o bibliotece w Bartągu^{21a}. Opierając się na tym meldunku, nadprezydent w piśmie z 4 marca 1883 r. do Ministra Spraw Wewnętrznych Puttkammera donosił o jedynej^{21b} polskiej biblioteczce znajdującej się na tym terenie i to właśnie w Bartągu²². Rok później musiała być znów przeprowadzona rewizja w Bartągu, o czym donosił redaktor Mazura J. K. Sembrzycki:

„We wsi Bartąg pod Olsztynem piszą do gazet, co następuje: znów, tak jak przeszłej jesieni z rozkazu pana prezesa przybył powiatowy inspektor szkolny rewidować czytelnię w tamtejszej parafii u Józefa Kupczyka w Bartągu. Chodzi tu znów zapewno, czy nie ma jakich szkodliwych książek w bibliotece. Jeśli o to chodzi rzeczywiście, to już Kupczyk sam ma o to staranie, aby książek szkodliwych nie sprowadzać, a jeśli przypadkiem coś takowego przytrafić miało, to by taka została zniszczoną i nie wydana czytelnikom do

w Poznaniu powstało w stuletnią rocznicę pierwszego rozbioru Polski. Jego działalność omawia Witold Jakóbczyk w artykule pt. *Towarzystwo Oświaty Ludowej w Poznańskim*, *Roczniki Historyczne*, 23, 1957, ss. 581—605.

¹⁹ D Z M, op. cit., Bd. 1, k. 144.

²⁰ WAPO, 540a.

²¹ Ibidem, telegram Rexa z 8 maja 1883, (?) k. 84/85.

^{21a} WAPO, IV/540a, k. 87—88.

^{21b} Według wykazów Dyrekcji Towarzystwa Czytelni w Poznaniu dostarczonych Prezydium Policji w roku 1881 założono biblioteki w Królewcu, Giżycku, Klebarku i Gryźlinach; w 1882 w Bartągu, Lamkowie, Dywitach, Olsztynie, Podlejkach k/Biesala i Barczewku. (WAPP, PP, 4374 k. 31, 112, 114). Ponadto mamy wiadomość, że od stycznia 1882 istniała biblioteka w Raszągu, prowadzona przez Jana Liszewskiego (zob. W. Chojnacki, *Sprawy Mazur i Warmii w korespondencji Wojciecha Kętrzyńskiego*, Wrocław 1952, s. 223).

²² D Z M, op. cit., k. 106—107, *Euer Excellenz beehre ich mich nach Anhörung des Regierungs-Präsidenten hierselbst und zu Gumbinnen gehorsamt zu berichten, dass in hiesiger Provinz nur eine, erst neuerdings ermittelte polnische Volksbibliothek besteht, und bisher besondere Anordnungen zur Kontrolle der in solchen Bibliotheken zur Ausgabe gelangenden Bücher mistgefallen worden sind.*

Diese Bibliothek befindet sich in dem Dorfe Gr. Bertung, Kreises Allenstein, und ist angeblich Eigenthum eines Tischlers und Winkelkonsulanten Kupczyk daselbst.

Wie mir der hiesige Regierungs-Präsident angezeigt hat, will Kupczyk die Bibliothek, welche aus 260 Bänden besteht, aus eigenen Mitteln angeschafft haben, um durch Ausleihen der Bücher gegen eine Vergütung von 4 pfg für jedes Buch eine kleine Einnahme zu erzielen. Er hat aber, nach der Annahme des Landraths jedenfalls einen Theil der Bücher, insbesondere zwei polnische in Posen und Beuthen erscheinende Journale klerikal polnischen Charakters, von einem polnischen Komitee unentgeltlich erhalten. Aus der Ueberschrift des Buchverzeichnisses „Verzeichniss der Bücher zur Parochie Gr. Bertung gehörig“, glaubte der Regierungs-Präsident schliessen zu sollen, dass der dortige katholische Pfarrer Kwasniewski dem Unternehmen des Kupczyk Vorschub leiste. Der Landrath hat jedoch berichtet, dass Kwasniewski deutsch gesinnt sei und nach den angestellten Ermittlungen, sowie nach seinen eigenen Erklärungen in keiner Beziehung zu der gedachten Bibliothek stehe.

Es ist bisher noch nicht gelungen festzustellen, woher Kupczyk die Bücher erhalten hat; die Nachforschungen nach dieser Richtung hin werden jedoch fortgesetzt...

użytku". Dalej Sembrzycki argumentuje tak: „Kupczyk jest rodem Warmiak z rodziców polskiej narodowości, miłujący swój ojczysty język, choć i w niemieckim nie da się oszukać. Jest dobrym obywatelem pruskim, służył we wojsku, składał przysięgę najjaśniejszemu królowi, której też wiernie dochował, czego dowodem jest rana odniesiona przy oblężeniu Metz, za którą nawet wynagrodzenia nie żądał. To powinno być dostateczną rękojmią, że czytelnia przez niego utrzymywana nie jest państwu niebezpieczną; owszem przyczynia się do uobczyajania ludzi. Albo czy może język polski uważają za niebezpieczny? Polscy Warmiacy okazywali się zawsze najlepszymi patriotami. Niech sobie Niemcy przypomną, że 4-y pułk, składający się przeważnie z Warmiaków polskich i Mazurów odznaczał się męstwem pod Metzem i Bel-fortem. Wiadomą jest też rzeczą, że na tak zwanych burszów wybierają oficerowie przede wszystkim Polaków; boć oni najprędzej nauczą się musztry a przy tem są najzgrabniejsi i panom swoim najwierniejsi”²³.

Biblioteka w Bartągu podlegała również późniejszym rewizjom. Oto np. „Gazeta Olsztyńska” donosiła:

„Wyrokiem tutejszego sądu karnego z dnia 3 stycznia 1888 r. została zakazana książka pt. *Historia szewca Jana Kilińskiego*. Bibliotekarz p. K. z B., oskarżony o rozszerzanie książek zakazanych, w tym samym dniu uwolniony został od kary i kosztów”²⁴.

Natomiast wiadomość zawarta w artykule E. Tryniszewskiego, że Kupczyka za wypożyczenie książek skazano na 7 miesięcy więzienia²⁵ jest mało prawdopodobna. Bo nawet, o ile by chodziło o inny niż przytoczony wypadek, Kupczyka skazanoby na grzywnę, a tę w najgorszym razie zapłaciłby Zarząd Towarzystwa Czytelni Ludowych w Poznaniu jako prawowity właściciel książek.

Wydaje się jednak dziwne, że w niemieckim spisie polskich bibliotek w 1889 r. nie figuruje biblioteka w Bartągu²⁶. Znajdujemy ją natomiast w polskim spisie zamieszczonym w 1891 r. przez Szczepańskiego w „Gazecie Olsztyńskiej”²⁷. Jednak już w roku następnym została przeniesiona do Rusi i oddana w opiekę mistrzowi kowalskiemu Janowi Jagalskiemu (kolektorem został natomiast Jan Hypeł²⁸ — w Bartągu kolektora nie było).

Zastanawia nas dziś, jaka była przyczyna tego przeniesienia? Niestety, trudno na to odpowiedzieć. Można jednak przypuszczać, że przyczyną mogła być słaba aktywność czytelnicza, co potwierdzają składki na TCL odnotowywane w „Gazecie Olsztyńskiej”. Oto w tym czasie spotykamy tylko dwa datki z Bartąga: 30 fen. złożone przez Szulca²⁹ i 20 fen. przez Jana Schnit-tera^{29a}.

²³ Mazur, 1884, nr 25, s. 2 (18.III.).

²⁴ Orędownik, 1888, nr 13, s. 3.

²⁵ E. Tryniszewski, op. cit.

²⁶ D Z M, op. cit., Bd. 2, k. 242. Spis ten stwierdza na terenie powiatu olsztyńskiego biblioteki w następujących miejscowościach: Dywity, Butryny, Bartoity Wielkie, Barczewo, Gutkowo, Purda, Kronowo Wielkie, Mokiny, Lamkowo, Lamkówko, Jedzbark, Skajboty, Maruny Nowe, Brąswald, Kieźliny, Rykowiec, Gietrzwałd, Jaroty, Łęgajny, Łapka, Nowe Włoki. Razem 21.

²⁷ Gazeta Olsztyńska, 1891, nr 91.

²⁸ Gazeta Olsztyńska, 1892, nr 5, s. 2.

²⁹ Gazeta Olsztyńska, 1891, nr 31, s. 4; 1890, nr 10 s. 4. W późniejszym czasie spotykamy następujące składki na TCL, które wpłynęły z Bartąga. Rok 1892: Franciszek Neumann 50 fen., (nr 23, s. 4), Wojdowski 1 m. (nr 95, s. 4); 1893: Maluga 20 fen. (nr 2, s. 4), Wojdowski 1 m. (nr 51, s. 4), Wojdowski II raz 50 fen. (nr 98, s. 3). Rok 1896: Maluga 30 fen. (nr 25, s. 3).

^{29a} Ibidem.

Przypuszczalnie Kupczyk, zajęty wieloma sprawami, w późniejszych latach niewiele czasu mógł poświęcić rozwijaniu czytelnictwa. A może w ogóle osłabła jego aktywność³⁰.

Ale nie tylko ta sprawa pozostaje niewyjaśniona do końca. Oto władze pruskie widząc rozwój polskich bibliotek i ich oddziaływanie na ludność warmińską postanowiły przeciwdziałać nie tylko poprzez prowadzone dotychczas rewizje, ale także przez zakładanie niemieckich bibliotek ludowych. W zaborze pruskim pierwsze z nich zorganizowano na Warmii w 1887 r. (w miejscowościach, gdzie istniały już biblioteki polskie), a wśród nich najpierwsza właśnie w Bartągu³¹. Zakupiono więc w Królewcu za 111,15 marek odpowiednie książki z zamiarem powierzenia opieki nad utworzoną biblioteką Kupczykowi(!)³². Czy stało się zadość życzeniom władz pruskich i Kupczyk obok biblioteki polskiej prowadził także niemiecką, tego nie wiemy, z powodu braku na ten temat materiałów.

Spis książek z Bartąga przedstawia się następująco^{32a}:

VERZEICHNISS

der Bücher zur Parochie Gr. Bertung gehörig:

1. Die Treue und Mitleid [Osmański Mateusz, Wierność i litość. Powieść dla katolików. Przerobiona dla katolików przez... Brodnica 1851, 1859] TMI.

³⁰ Np. w opisie wiecu w Bartągu 26 czerwca 1892 r. nie wspomina się o Kupczyku (Kuryer Poznański 1892, nr 150, s. 1).

³¹ DZ M, Rep. 77 Tit. 78, nr 29. Fasc. 2 Volksbibliotheken in Ostpreussen, k. 9. Prezydent w Królewcu w piśmie z 14 kwietnia 1887 r. do Ministra Spraw Wewnętrznych Puttkamera:

Erfahrungsmässig ist die polnische Agitationspartei eifrig bestrebt zur Erreichung ihrer Ziele auf die Gemüther der polnischen Bevölkerung durch die Gründung polnischer Volksbibliotheken einzuwirken. Auch in dem südlichen Teile des katholischen Ermland, in welchem die Muttersprache der Bevölkerung vorwiegend die polnische ist, sind derartige Bestrebungen in auffälliger Weise zu Tage getreten. So sind in den letzten Jahren allein in dem Kreise Allenstein in den Ortschaften Gr. Bertung, Diwitten, Wuttrienen, Grieslienen, Wyranden und Gr. Purden polnische Volksbibliotheken, zum Theil mit nicht unerheblichen Büchervorräthen, entstanden.

Bei dem verderblichen Einflusse, welchen solche Bibliotheken durch die Verbreitung aufreizender Bücher und Schriften unter dem ungebildeten Theile der polnischen Bevölkerung auszuüben geeignet sind, und im Hinblick auf die Hindernisse, welche den auf die Förderung der deutschen Sprache in den utraquistischen Schulen des Ermland gerichteten Bestrebungen der königlichen Staatsregierung durch die Verbreitung polnischer Lesebücher erwachsen, habe ich es stets als eine meiner wichtigsten Aufgaben betrachtet, diese Angelegenheit in unausgesetzter Controle zu halten. Aus meinen bezüglichen Erfahrungen und insbesondere aus den mir über diesen Gegenstand von dem Landrathe Kleemann in Allenstein erstatteten Berichten, habe ich die Ueberzeugung gewonnen, dass den geschilderten schädlichen Einflüssen in wirksamer Weise durch die Errichtung deutscher Volksbibliotheken begegnet werden könnte, die Aufgabe der letzteren würde in der Verbreitung von Büchern zu suchen sein, welche nicht nur gediegene Unterhaltung und Belehrung in guter und leicht verständlicher Sprache gewähren, sondern deren Inhalt auch auf streng sittlicher Grundlage von deutscher und preussisch-patriotischer Gesinnung durchdrungen ist...

³² Ibidem.

^{32a} Obok każdej pozycji zaznaczono w jakim katalogu dana pozycja figuruje a) TMI = Spis książek poleconych przez Komisję Towarzystwa Moralnych Interesów ułożył X. Antoni Neubauer 1878 r. (Pielgrzym 1878 nr 132,

2. Leben der heiligen Patrone des polnischen Volkes. [Chociszewski Józef, Żywoty świętych Patronów Narodu Polskiego dla ludu i młodzieży. Poznań 1874] TMI, TOL-I, TCL I-48.
3. Leben der heiligen Hedwig [Urbanowska Ludwika, Zycie św. Jadwigi (z modlitwami) Rawicz 1855] albo: [Zycie św. Jadwigi z różnych pisarzy duchowych opowiedziane. Warszawa 1862].
4. Das Haupt der heiligen Barbare [Kujot Stanisław, Głowa św. Barbary. Powieść z przeszłości Pomorza, napisał... Pelplin 1875] TMI, TOL-IV, TCL IV-16.
5. Lebensbeschreibung des gottheiligen Vincenz Kadlub [Koszutski Hilary, Żywot błogosławionego Wincentego Kadłubka. Gniezno 1870] TMI, TOL-I, TCL I-50.
6. Eustáchius [Schmid Krzysztof, Eustachiusz. Powieść z pierwszych wieków chrześcijaństwa, kilka wydań] TMI.
7. Der theuerste Schatz [Laskownicki Józef, Najdroższy skarb, powieść dla ludu. Dziełko polecone przez Dyрекcję Tow. Oświaty Lud. w Poznaniu. Poznań 1875] TMI, TOL-IV, TCL IV-43.
8. Lebensbeschreibung des heiligen Vincenz von Paulus [Żywot św. Wincen-tego á Paulo — kilku autorów i kilka wydań].
9. Die ersten Christen [Potulicki, ks., Pierwsi chrześcijanie. Obrazek z początków dziejów kościoła św. Napisał... Poznań 1873] TMI, TOL-I, TCL I-23.
10. Lebensbeschreibung der heiligen Zitus [Żywot św. Zyty służebnej w mieście Luce w XIII w. napisał w języku francuskim, a na polski przełożył ks. S. J. Kraków 1854 i 1871].
11. Der Kreuzweg der heiligen Kirche [Woliński Władysław, Droga krzyżowa Kościoła św. katolickiego w pierwszych trzech wiekach. Poznań 1874, 1881] TOL-I, TCL I-5.
12. Die Märtyrer [Wyderkowski A., Męczennicy. Samokłęski 1875] TOL-I, TCL I-92.
13. Die heilige römische Franziska [Fallerton Lady Georgina, Żywot świętej Franciszki Rzymianki, napisała... Gniezno 1865] TMI.
- 14a. Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert [Koszutski Hilary, Żywot św. Wojciecha. Poznań 1870] TOL-I, TCL I-94.
- 14b. (J.w.)
- 14c. (J.w.)
15. Der heilige Pflüger Isidor [Wielogłowski Walery, Święty Izydor, oracz. Za wzór życia rolnikom podany. Kraków 1879] TCL I-34.
16. Es leuchtet Cyryl u. Methodus [Koszutski Hilary, Sw. Cyryl i Metody, pierwsi Apostołowie słowiańscy. Gniezno 1863] TMI, TOL-I, TCL I-35.
17. Geschichte des gottseligen Kasimir Kasimierz [Historia o świętobliwym Kazimierzu Korsaku, który ze szlachcica został wieśniakiem. Lwów 1870] Uwaga: książka ta wyrokiem sądu w Gdańsku z 8 IV 1890 została zakazana.
18. Ludwika Lateau [Majunke Paweł, Ludwika Lateau, jej żywot cudowny i jej znaczenie w czasach naszych. Napisał po niemiecku... Przełożył

---

ss. 2—3); b) TOL = Katalog książek poleconych przez Dyрекcję Towarzystwa Oświaty Ludowej. Poznań 1877; c) TCL = Spis książek poleconych przez Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznaniu. Poznań 1902. Cyfra rzymska oznacza dział (I — dział religijno-moralny i pedagogiczny, II — dział historyczny i geograficzny, III — dział przyrodniczy-przemysłowy-rolniczy, IV — dział: powieści — czasopisma — poezje), liczba arabska oznacza numer pozycji w danym dziale. Skrót j.w. = jak wyżej.

- z drugiego wydania w skróceniu X. W. Szajkowski. Poznań 1875] TMI.
Uwaga: książka zakazana wyrokiem sądu w Gdańsku z 8 IV 1890.
19. Geschichte des Klosters zu Czestochau [Starkel Juliusz, Historia cudownego obrazu najświętszej Maryi Panny częstochowskiej i opisanie jasno-górskiego klasztoru, ku chwale... Lwów 1862, 1863] TCL II-5.
  - 20a. Lebensbeschreibung des heiligen Vaters Pius IX [Chociszewski Józef, Żywot Ojca św. Piusa IX dla dzieci polskich, Poznań 1872] TMI, TCL-I, TCL-I-53.
  - 20b. (J.w.)
  21. Der Leiter des Gottesdienstes zum heil. Joseph. Jahrgang IV, 1873 [Promotor Nabożeństwa do św. Józefa i Przenajświętszej Rodziny. Rocznik IV. 1873. Gniezno] TMI.
  22. Die Beatus = Höhle [Chociszewski Józef, Jaskinia Beatusa. Powieść dla ludu i młodzieży. Chelmo, nakł. Fiałka] TMI, autor: Schmid K.
  23. Abende unter dem Lindenbaum [Siemieński Lucjan, Wieczory pod lipą, czyli historia narodu polskiego; opowiadanie przez Grzegorza spod Racławic. Kraków 1873, Poznań 1869] TMI, TOL-II, TCL II-33. Uwaga: zakazana wyrokiem sądu w Olsztynie z 3 I 1888 r.
  - 24a. Geschichte von Ali Baba [Historia Ali Baby, czyli 40 rozbójników, jest dużo wydań] TMI zob. nr 257.
  - 24b. (J.w.)
  25. Genowefa [Schmid Krzysztof, Genowefa jedna z najpiękniejszych i najczulszych Historii starożytności nowo opowiadana dla wszystkich dobrych ludzi, szczególnie dla matek i dzieciak, przełożona przez J. Mikę] TMI, b. dużo wydań.
  26. Loteslaub (nie udało się odszyfrować).
  27. Drei kleine Erzählungen vom Pfarrer Kanonikus Schmid [Schmid Krzysztof, Trzy powiastki i Ferdynand, dwa pisma dla młodzieży. Z niemieckiego oprac. po polsku przez Baranowskiego. Leszno 1861 i 1862] TMI.
  28. Der gute Franz und der böse Koztler [Dobry Franuś i zły Kostuś, czyli życie dwojga różnie wychowanych dzieci. Leszno (1855)] TMI, TCL IV-8.
  - 29a. Das Schicksal des Reinhold [Osmański Mateusz, Losy Reinholda, czyli Bóg prowadzi swoich lubych cudownie. Powieść dla młodzieży katolickiej z czasów trzydziestoletniej wojny przełożona przez... Brodnica 1856 i 1861] TMI.
  - 29b. (J.w.)
  30. Vergieb uns [Miarka Karol, Oduść nam. Powieść z czasów wojny prusko-francuskiej. Królewska Huta 1872] TMI, TOL-IV.
  31. Lebensbeschreibung des Taddeus Kosciusko [Zychliński T., Żywot Tadeusza Kościuszki, napisał według źródeł istniejących... Poznań 1877] TCL II-36.
  32. Das holzerne Kreuz [Krzyżek drewniany. Podług pism ks. kan. Schmidy przeł. J. Dyament. Wrocław 1866] TMI, TCL IV-33.
  33. Klare oder Ring des Glaubens [może: Schmid Krzysztof, Klara czyli zwycięstwo cnoty. Leszno 1863] TMI.
  34. Die Goldarbeiter [Zschocke, Złotniki, czyli: Złota dolina. Powieść prawdziwa podająca sposób robienia złota. Leszno 1834, 1838, 1845, 1863, Poznań 1877] TMI.
  35. Savoyardische Kinder [Schmid Krzysztof, Dzieci Sabaudzkie. Obraz życia do kształcenia serca i ustalania charakteru dla młodzieży polskiej. Leszno] TMI.
  36. Die kleine Lautenspielerin [Schmid Krzysztof, Mała lutnistka. Powieść

- dla młodzieży i dorosłych przełożona na język polski przez Emmę z Kurowskich Puffkę. Leszno 1862] TMI, TCL IV-293.
37. Der verborgene Schatz [Skarb ukryty czyli najlepsze dziedzictwo. Podług pism ks. kan. Schmid'a opr. J. Chociszewski. Poznań 1874] TMI, TCL IV-73 albo: [Skarb ukryty. Powieść dla dobrych i grzecznych dzieci, przerobił Antoni G. R. Leszno 1865] TCL IV-108.
  38. Bojomir [Chociszewski Józef, Bojomir czyli zaprowadzenie chrześcijaństwa w Łużycach. Leszno 1862] TMI, TOL-IV.
  39. Der Köhler von Valencia [Schmid Krzysztof, Węglarz z Walencji przez autora Jaskini Beatusa, tłum. ks. Mateusz Osmański. Brodnica 1855] TMI.
  40. Zwei Brüder von verschiedener Erziehung [Puffkowska Emilia z Kurowskich, Dwaj bracia różnego wychowania, powieść moralna. Leszno 1964] TOL-IV, TCL IV-9.
  41. Schwester Victoria [Smoleński M., Siostra Wiktorya. Powiastka dla młodzieży. Podług „Prawdy” napisał... N. Piekary 1870] TMI, TCL IV-74.
  - 42a. Die Türken vor Wien [Schmid Krzysztof, Turcy pod Wiedniem, obrazek historyczny dla dzieci i starszych przełożony przez E. Puffkę. Leszno 1861] TMI, TCL IV-87.
  - 42b. (J.w.)
  - 42c. (J.w.)
  43. Das goldene Büchelchen [Kwaśniewski B., Złota książeczka z życia Marcina Kruka. Gniezno 1870] TOL-IV.
  44. Das Missgeschick des kleinen Heinrich [Puffkowska Emilia z Kurowskich, Przygody małego Henryka. Obrazek osnuty na tle historii angielskiej. Leszno 1844]. W katalogu Towarzystwa Moralnych Interesów jako autor podany K. Schmid.
  45. Der Einsiedler auf dem Berge Karmel [Rakowski A., Pustelnik na Górze Karmel. Powieść pouczająca, poświęcona dorosłej kat. młodzieży. Opr.... Leszno 1864] TCL IV-69.
  46. Die Nachtigall u.s.w. [Schmid Krzysztof, Słowik, Róże białe i różowe i Angelika. Trzy powieści dla młodzieży, przeł. E. Puffke, Leszno 1862] TMI.
  47. Moina [Puffke E. z Kurowskich, Moina, czyli nieopięte drogi opatrności podług powieści franc. Leszno 1862] TMI.
  48. Der junge Einsiedler [Schmid Krzysztof, Młody Pustelnik. Powieść dla dzieci i starszych przeł. na język polski przez E. Puffkę. Leszno 1862] TMI, TCL IV-294.
  49. Pauline [Schmid Krzysztof, Paulina, założycielka szkółki dla małych dzieci. Leszno 1865] TMI, TCL IV-107.
  50. Die Fürstin Lubomirski [Schmid Krzysztof, Księżna Lubomirska, czyli los sieroty polskiej w Paryżu. Leszno 1861] TMI.
  51. Leben und Tod der Jungfrau von Orleans [Porchat J. J., Życie i śmierć dziewicy z Orleanu. Tłum. ks. M. Osmański, wyd. 2 Brodnica 1860].
  - 52a. Drei Wanderer [Wiśniewski Tomasz, Trzej wędrowcy, Chrześcianin, Żyd i Turek, czyli kto w Bogu pokłada zaufanie, o tym ma tenże staranie. Powieść nader powabna i pouczająca młodzież szkolną i rzemieślniczą. Z niem. na polski przetłum. i dodatkami pomnożona przez... Leszno 1848, 1863, 1879] TMI.
  - 52b. (J.w.)
  53. Ferdinand [Schmid Krzysztof, Ferdynand. Powieść z życia hrabiego hiszpańskiego, napisana dla młodzieży i dorosłych. Przekł. E. Puffke. Leszno 1861] TCL IV-292.

54. Der Kapuziner Vater [Schmid Krzysztof, Ojciec Kapucyn, czyli zwycięstwo wiary i miłości. Toruń 1881] TMI, TCL I-176.
55. Nach Amerika [Leitgeber Mieczysław, Do Ameryki. Według prawdziwego opowiadania Szymona spisał Mieczysław z Poznania. Poznań 1870] TMI. TOL-IV, TCL IV-6.
56. Die Waisenkinden [Smoleński M. Sieroty. Powiastka dla młodzieży. Napisał... N. Piekary 1870] TMI, TCL IV-75.
57. Die Parochie ohne Pfarrer [Parafia bez pasterza, czyli zdrowe zasady dla wiernych katolików pozbawionych opieki prawowitego kapłana. Poznań 1875].
58. Johann Plusek [Leitgeber Mieczysław, Jan Piłuzek, powieść z czasów dawnych napisał Mieczysław z Poznania. Poznań 1875] TMI, TOL-IV, TCL IV-288.
59. Kasimir und Magdosa [Leitgeber Mieczysław, Kaźmierz i Magdosa, powieść z 17 stulecia, nap. Mieczysław z Poznania. Poznań 1875] TMI, TOL-IV, TCL IV-259 (1890).
60. Zwei Erzählungen (Dwie powieści. Poznań 1856).
61. Das Todesurtheil(?)
62. Fort mit dem Branntwein(?)
- 63a. Zu Hause (ist's) am Besten [Jonas Serafin. W domu najlepiej. Powieść dla ludu. Praca uwieńczona nagrodą konkursową. Poznań 1872] TOL-IV, TCL IV-90 (1887).
- 63b. (J.w.)
64. Vier kleine Erzählungen [H... Marya, Cztery powiastki dla Wojtka i Marysi. Warszawa 1877] TCL IV-5.
65. Malagryda und Pombal [Malagryda i Pombal, czyli ofiara nienawiści ku Jezuitom, powieść historyczna z lat 1750—1761. Poznań 1872] TMI, TCL I-186.
66. Blumenkorb [Schmid Krzysztof, Koszyk kwiatów. Powieść dla młodzieży] TMI, kilka wydań.
67. Erzählungen für Kinder [może: Moraczewska Aleksandra, Opowiadania dla dzieci pod tytułem Ignasz z Dubiecka. Warszawa 1877] TCL IV-171 (1885).
68. Das Buch für das polnische Volk [Chociszewski Józef, Książka dla ludu polskiego, w której są zawarte opowiadania, powieści i wiersze, cz. I Leszno 1863, cz. II 1866] TMI albo: Łyskowski Ignacy, Książeczka dla ludu polskiego. Chełmno 1849].
69. Bruder Joseph [Osmański Mateusz, Brat Józef, czyli poczciwość trwa najdłużej. Powieść dla katolickiej młodzieży przerobiona przez... Brodnica 1850 i in.] TMI.
70. Lebensbeschreibung des heiligen Aloysius Gonzaga [Kozłowski Feliks, Żywot św. Alojzego Gonzagi, dla pożytku młodzieży napisał... Wrocław 1869] TMI, TCL I-45.
71. Der wurdenthuende Arzt.-Der Alte vom Berge. [Schmid Krzysztof, Cudowny lekarz. Z oryginału niem. J. Chociszewski. Chełmno 1809; Starzec z gór] TMI.
72. Der Ring [Pierścionek, powieść dla dzieci i dorosłych. Brodnica] TMI.
73. Das Jahr auf dem Lande. Jahrgang I (Rok wiejski, Rocznik I).
74. Erzählungen für Kinder, 3 Theil [Nakwaska K. z Potockich, Powieści dla dzieci w trzech częściach, cz. 3 Powieści dla dorastającej młodzieży. Lipsk 1846].
75. Erzählungen für Kinder, 2 Theil, [Nakwaska K. z Potockich, Powieści

- dla dzieci, w trzech częściach, cz. 2 Powieści dla starszych panienek i chłopczyków. Lipsk 1846].
76. Erzählungen für Kinder [może j.w. cz. 1. Powieści dla małych chłopczyków i dziewczyn. Lipsk 1846].
  77. Erzählungen für die Jugend [Machczyńska Antonina, Powieści dla młodocianego wieku. Poznań 1868], druga możliwość: zob. pozycja 74.
  78. Die Rose von Tannenberg [Schmid Krzysztof, Róża z Tannenbergu. Powieść starożytna dla polskiej katolickiej młodzieży przerobiona z niemieckiego przez ks. M. Osmańskiego. Brodnica 1857] TMI, TCL IV-355 (1895).
  79. Das Schicksal des Waisenkindes [Los sieroty, powieść dla ludu i młodzieży z niem. oryginału przełożył Walenty Fiałek, Chełmno] TCL IV-255.
  80. Gott sieht [Miarka Karol, Bóg widzi. 1874].
  81. Der Stern [może czasopismo „Gwiazda”].
  82. Lorenz oder die Macht der Religion [Tomicki S. X., Wawrzyniec, czyli moc religii, wolny przekład... Poznań 1870] TMI, TCL I-195.
  83. Der kassubische Lorenz [Wojciechowski K., Wawrzyniec Kaszubski, czyli kto z Bogiem to Bóg z nim. Obrazek z czasów Jana III, Poznań 1873] TMI, TOL-IV, TCL IV-88.
  84. Bilder vom Leben des Landvolkes [Antoniewicz Karol, Obrazki z życia ludu wiejskiego dla szkółek wiejskich, Lipsk 1876] TMI, TOL-IV, TCL IV-45.
  85. Bilder des Landlebens [Z... a J., Obrazki z życia wiejskiego, Poznań 1871] TCL IV-44.
  86. Ländliche Sonntagsplaudereien [Dmochowski Franciszek Salezy, Wiejskie pogadanki niedzielne. Warszawa 1862].
  87. Raciczki [Tuczyński Franciszek Ksawery, Raciczki. Powieść dla włościan polskich napisał... Poznań 1874] TMI, TOL-IV, TCL IV-70 (1882).
  88. Der kluge Wach [Tomicki S., Mądry Wach. Według opowiadania Jana Grzeli. Spisał... Poznań 1866] TMI, TOL-IV, TCL IV-35 (1870).
  89. Zwei Prozesse [Leśniewska L., Dwa procesy, czyli większa moc Boska niż złośliwość ludzka. Powieść. Poznań 1865] TMI, TOL IV, TCL IV-11 (1876).
  90. Verschiedene Nachrichten [Nowolecki A., Różne wiadomości (IV i V) Kraków 1875] TOL-II: albo: [Różne wiadomości ku nauce i rozrywce] TOL-IV.
  - 91a. Die Reise nach Rom und Paris [Wielogłowski Walery, Podróż do Rzymu i Paryża odbyta w r. 1861 przez Feliksa Borunia. Kraków 1863] TMI, TCL II-25.
  - 91b. (J.w.)
  92. Der Kleinrusse, der Grossrusse und der Pole [Rusin, Moskal, i Polak, czyli kościół unicki a schyzma. Poznań 1871] TMI, TOL-I, TCL I-31.
  93. Häusliche Wirtschaft [Dmochowski Franciszek Salezy, Gospodarstwo domowe włościan polskich. Przez obywatela ziemskiego Warszawa 1863] TOL-III.
  94. Vom täglichen Brot [Szczepański Alfred, Pogadanki o powszednim chlebie. Kraków 1880] TCL I-26.
  95. Die Klugheit des Landmannes [Niesiołowski Ignacy, Roztropni włościanie czyli ubogosiawiona praca. Poznań 1873] TMI, TOL-III, TCL IV-382.
  96. Christliche Lesebibliothek [Seria: Czytelnia chrześcijańska z łona Towarzystwa św. Wincentego á Paulo. Poznań 1869—1871.
    1. Kubowicz: Ojciec św. Pius IX, 1869.
    2. Słomiński: O soborze powszechnym, br.

3. Sprawa Barbary Ubryk, 1869.
4. Akaszewski A. Wzrost Kościoła św., 1870.
5. Biliński J.: Klasztory w Kościele katolickim, 1870.
6. i 7. Stolz T. Alban: Krótka nauka o Tow. św. Wincentego á Paulo. Przekł. z niemieckiego.
8. O relikwiach męki Pańskiej, 1871].
97. Historische Bilder III [Grajnert Józef, Obrazki historyczne z życia świętobliwych, błogosławionych i zasłużonych krajowi Polaków i Polek].
98. Historische Bilder II [Grajnert Józef, Obrazki historyczne z życia świętobliwych, błogosławionych i zasłużonych krajowi Polaków i Polek].
99. Kalender für das Jahr 1872 [Kalendarz na rok 1872].
100. Kalender für jedes Jahr des Herrn [Kalendarz na każdy rok pański].
101. Erwäge das gut [Jackowski Henryk, Rozważ to, dobrze, myśli zbawienne dla dobrych i złych. Pelplin 1878] TMI.
102. Ueberredung zur Mässigkeit [Jackowski Henryk, Namowa do wstrzeźmliwości. Pelplin 1870] TMI.
103. Trunkenheit [Góralczyk Kazimierz, Pijaństwo, zguba i nędza włościan. Napisał... Poznań 1869] TMI, TOL-I, TCL I-24.
104. Wallfahrt zum heiligen Lande [Wielogłowski Walery, Pielgrzymka do Ziemi Świętej odbyta w r. 1863 przez Feliksa Borunia, włościanina z Kaszowa. Kraków 1863] TMI, TOL-I, TCL I-22.
105. Fabel vom Ende des Lebens des Pilatus [Osmański Mateusz, Powieść o końcu życia Pilata Pontskiego przełożona z niem. na polski przez... Brodnica 1849, 1867] TMI.
106. Macius [Osmański Mateusz, Macioś. Brodnica 1858].
107. Marie, die Tochter des Mathias(?)
108. Arznei für die Todesangst [Leki na strachy śmiertelne. Jak ich kto zażyje, ten się już nigdy śmierci bać nie będzie. Gniezno 1863]. W katalogu Towarzystwa Moralnych Interesów jako autor ks. Stagraczyński.
109. Missionsbilder [Damrot Konstantyn, Obrazki misyjne z wszystkich krajów i wieków nakreślił... Poznań 1873] TMI, TOL-I.
110. Lebensbeschreibung heiliger Knaben [Żywoty świętych przez Przyjaciela dzieci. Tom 2: Żywoty św. Chłopców, Gniezno 1855] TMI.
111. Lebensbeschreibung heiliger Mädchen [Żywoty świętych przez Przyjaciela dzieci. T. 3. Żywoty św. Dziewcząt. Leszno 1857] TMI.
112. Lebensbeschreibung heiliger Jünglinge [Żywoty świętych przez Przyjaciela dzieci. T. 4. Żywoty św. Młodzieńców. Leszno 1857] TMI.
113. Das Leben heiligen Vitus [Żywoty świętych przez Przyjaciela dzieci. T. 1. Życie św. Wita. Gniezno 1855] TMI.
114. Das Leben der heiligen Diener [Koszutski Hilary, Żywoty św. sług. Pelplin 1879] TMI, TCL I-49.
115. Das Leben des heiligen Patricius [Żywoć św. Patrycjusza — 2 autorów] TMI.
116. Blumen der Wüste [Schmid Krzysztof, Kwiaty pustyni. Powiastki z życia pierwszych chrześcian. Tłum. z niem. przez A. C. Nauczyciela (Zbiór ksiązek dla młodzieży szkolnej, T. 1) Leszno i Gniezno 1846].
117. Katholische Lesebibliothek; Von der Beichte der Schatz frommer [Wyd. ser. Czytania katolickie z różnych pisarzy Tow. Jezusowego. Segneri P. Nauka o dobrej spowiedzi. Pelplin 1872; Wysocki Szymon, Skarbnica ludzi pobożnych. Pelplin 1872].
118. Katholische Lesebibliothek; Leufe[?] für die Feiertage.
119. Katholische Lesebibliothek; Betrachtung über die heilige Jungfrau [Uwagi i przysługi na różne święta Najśw. Maryi Panny. Pelplin 1871].

120. Feiertags — Lecture [Antoniewicz Karol Bołoz, Czytania święteczne dla ludu naszego. Kraków] jest kilka wydań. TMI.
121. Almanzor [Osmański Mateusz, Książę Almanzor i jego sługa Mustafa czyli: Jak sobie kto pościele tak się też i wyśpi. Powieść poświęcona dla katolików mająca na celu wychowanie młodzieży. Brodnica 1852, 1861] TMI.
- 122a. Geschichte des alten und neuen Gesetzes [Dzieje Starego i Nowego Zakonu, dla użytku rodziców i tych co uczą małe dzieci] TMI.
- 122b. (J.w.)
- 122c. (J.w.)
- 122d. (J.w.)
123. Stanislaus [Kwaśniewski B., Stanisław czyli owoce bogobojności i pracy. Poznań 1881] TMI, TCL IV-79 albo [Gamrzyjewski P., Stanisław. Młody pustelnik. Powieść nader poważna i pouczająca, opr.... Leszno 1863] TCL IV-80.
124. Das Thal Amony [G. F., Dolina Amony. Leszno 1863] TMI.
125. Der Kanarienvogel [Schmid Krzysztof, Kanarek. Powieść dla dzieci]. Kilka wydań, TMI, TCL IV-270 (1889).
126. Kalender für das Jahr 1869 [Kalendarz na rok 1869].
127. Kalender für das Jahr 1870 [Kalendarz na rok 1870].
128. Kalender für das Jahr 1871 [Kalendarz na rok 1871].
129. Onkel und Schwestersohn. Hoffmann [Hoffmann Franciszek, Wuj i siostrzeniec. Z 7 niemieckiego wyd. przeł. St. Kunasiewicz (Biblioteka dla młodzieży. Tomik VI) Brody 1877] TMI.
130. Der Graf und der Bärenführer [Hoffmann Franciszek, Hrabia i niedźwiedziarz, tłum. B. Dunin] TMI, TOL-IV.
131. Przemysłnik [Hoffmann Franciszek, Przemysłnik. Tłum. B. Dunin. Brody] TMI, TOL-IV.
132. Die Waise [Hoffmann Franciszek, Sierota. Tłum. B. Dunin. Brody 1874] TOL-IV.
133. Liebe deinen Nächsten [Hoffmann Franciszek, Kochaj bliźniego swego. Brody 1876] TMI, TOL-I.
134. Verlasse nicht das Vaterland [Hoffmann Franciszek, Nie opuszczaj kraju rodzinnego, powiastka z niemieckiego. Tłum. B. Dunin. Brody 1876] TMI, TOL-IV.
135. Magdalena [Magdalena] TMI.
136. Der junge Tambour [Brug Karol, Młody Dobosz. Przeł. z niem. ks. M. Osmański. Brodnica 1855, 1861] TMI.
137. Polnische Pilgerfahrt nach Rom 1877 [Kantecki Antoni, Polska pielgrzymka do Rzymu z r.p. 1877, opisana przez... Poznań 1877] TCL I-25.
138. Thomas Pounce [Życie i cierpienia Tomasza Pounce z Belmontu, wyznawcy wiary za czasów prześladowania w Anglii].
139. X. Kardinal Ledochowski [Chociszewski Józef, Życiorys X. Mieczysława hr. Ledóchowskiego kardynała i arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego. Poznań 1877].
140. Pius IX; vom Pfarrer Kantecki [Kantecki Antoni, Pius IX, jego żywot, cierpienia i czyny na uczczenie 50-letniego jego biskupstwa. Dla wiernych katolików Polaków napisał... fil. doktor (z ryciną Ojca św.) Poznań 1877]. Książka zakazana wyrokiem sądu w Gdańsku 19 IV 1890 r.
141. Der menschliche Zorn(?)
142. Vater unser (3 Theil) [Stagraczyński J., Ojciec nasz, cz. I, Poznań 1877] TMI, TCL I-191.

143. Wiesław [Brodziński Kazimierz, Wiesław. Sielanka krakowska w pięciu pieśniach. Gniezno 1871] TMI, TOL-IV, TCL IV-91.
144. Maria Magdalena [Heyducki Wł., Marya Magdalena. Poznań 1876] TCL I-196.
145. Crescentius u. Neon [Koszutski Hilary, Żywot Krescencyusza i Neona].
146. Heiliger Kryspin [Koszutski Hilary, Żywot św. Kryspina patrona szewców].
147. Heiliger Lorenz [Koszutski Hilary, Żywot św. Wawrzyńca].
148. Heiliger Pankratius u. Pergentyuns [Koszutski Hilary, Żywot św. Pankracego i Pergentyna].
149. Heiliger Ampelius [Koszutski Hilary, Żywot św. Ampeliusza. Poznań 1877] TMI, TCL I-193.
150. Polnische Sybilla [Chociszewski Józef, Polska Sybilla czyli zbiór objawień, prorocstw i przepowiedni dotyczących się mianowicie Kościoła katolickiego, Polski i Słowiańszczyzny, z starych ksiąg, z różnych pism i ust ludu. Zesz. 1—2. Poznań 1877].
151. Der Psalter Dawids [Psalterz Dawidowy Jana Kochanowskiego. Z ogłoszonych za życia autora i późniejszych przedruków wydał i objaśnił Ludwik Rzepecki (z wizerunkiem Jana Kochanowskiego) Poznań 1867] (także Chociszewski TMI).
- 152a. Das Schloss Kaniowski [Goszczyński Seweryn, Zamek kaniowski]. Kilka wydań.
- 152b. (J.w.)
153. Vom gestrigen Augenblick [Może: Marzycielska Karolina z Wodzickich, Wczoraj, powieść polska. Leszno 1849. Poznań 1868].
154. Zwei Nachbarn [Paszliński K., Dwaj sąsiedzi. Powieść dla ludu (wydana kosztem Towarzystwa Oświaty) Poznań 1876] TOL-IV.
155. Lesław [Zmorski Roman, Lesław, szkic fantastyczny]. Kilka wydań.
156. Hedwig [Sarnowski W., Jadwiga. Obrazek historyczny dla Polek skreślił... Kraków 1870] TCL IV-19.
157. Myscens(?) [Może: Krasicki Ignacy, Myszeis. Lwów 1875].
158. Ulas [Syrokomla = Kondratowicz Ludwik, Ułas].
159. Wenzeslaub(?)
160. Die Vorwelt [Gaszyński Konstanty, Przedświt. Edycja 2 pomnożona nowemi poezjami. Paryż 1842].
161. Anhelli [Słowacki Juliusz, Anhelli].
162. Das Stückchen Brot [Syrokomla = Kondratowicz Ludwik, Kęs chleba, gawęda z pól nadniemeńskich. Wilno 1858, Lwów 1870].
163. Der Vater der Tiefsingen[?] [Może: Słowacki Juliusz, Ojciec zadziurnych].
164. Lebenslauf Mathias(?)
- 165a. Klagelieder [Gorzkie żale]. Kilka wydań.
- 165b. (J.w.)
166. Chemie [Mensen J., Chemia w zastosowaniu do życia codziennego napisał... Poznań 1872] TCL III-1 albo [Chemia w obrazkach z życia codziennego podług układu Jana Johnstona, wypracował Witowski. Z dziesięcioma drzeworytami w tekście. Kraków 1869] TCL III-42.
167. Physik [Fizyka zastosowana do potrzeb ogółu i szkół niższych opracowana przez E. P. Poznań 1873] TOL-III, TCL III-4.
- 168a. Erzählungen von den Sternen [Tuczyński Franciszek Ksawery, Pogadanki o gwiazdach. Tom I i II. Poznań 1876] TMI, TCL III-110.
- 168b. (J.w.)

169. Das Regierungs—Gesetz vom 3 May 1792 [Tomicki, Ustawa rządowa z dnia trzeciego Maja 1791. Poznań 1871] TCL II-32.
170. Über die religiöse Erziehung [Kettler, Rzecz o religijnym wychowaniu dzieci w szkołach ludowych wobec nowych ustaw szkolnych... rodzicom polskim ku rozważdze podana przez X. J. Echausta. Poznań 1876].
171. Vor 100 Jahren [Rewera Stefan, Przed stu laty, czyli ostatnie chwile Polski przed jej pierwszym rozbiorem napisał... Poznań 1878] TMI.
172. Erinnerungen eines alten Soldaten [Białyniak, Pamiętniki starego żołnierza, napisane przez...] TMI.
173. Zwei Brüder [Puffke E., Dwaj bracia różnego wychowania. Powieść moralna. Leszno 1864] TCL IV-9.
174. Die Tugend und die Schuld [Cnota i wina. Powieść przez W. S.] TMI.
175. Grażyna [Mickiewicz Adam, Grażyna z objaśnieniami] TMI.
176. Lejbe und Siora [Niemcewicz Julian Ursyn, Lejbe i Siorra, czyli listy dwóch kochanków. Romans] TMI. Zakazana wyrokiem sądu w Gdańsku 17 XII 1899.
177. Szymek u. Handzia [Tuczyński Franciszek Ksawery, Szymek i Handzia. Obraz z czasów nowszych. Poznań 1876] TMI, TCL IV-84. Zakazana wyrokiem sądu w Toruniu 21 II 1888, wydanie z r. 1877 niezakazane.
178. Der letzte Wille [Turski Jan Kanty, Ostatnia wola. Powieść z życia ludu górskiego. Poznań 1868] TMI, TOL-IV, TCL IV-48 (1876).
179. Lebensbeschreibung der heiligen Jungfrauen Thekla, Prakseida und Agathe [Kozzutki Hilary, Żywoty św. Dziewic: Tekli, Prakseidy i Agaty. Poznań 1865] TMI.
180. Das Kind Herr Jesus [Hincza Marcin, Dziecię Pan Jezus. Poznań 1877] TCL I-187.
181. Lebesbeschreibung des heiligen Hyacinth [Żywoť św. Hiacynta].
182. Lebensbeschreibung des heil. Joh. Nepomuk und des heil. Ludwig [Heyducki, Żywoť św. Jana Nepomucena i św. Ludwiny przez... kapelana w Weesen w Szwajcaryi. Poznań 1877].
183. Lebensbeschreibung des heiligen Eligius [Kozzutki Hilary, Żywoť św. Eligiusza, patrona kowali i ślusarzy. Poznań 1877] TMI, TCL I-203.
184. Desgl. des Franz von Assissi [Heyducki, Żywoť św. Franciszka z Assyżu. Poznań 1877].
185. Desgl. des Jacob, der Anna und des Lorenz [Żywoty św. Jakuba, Anny i Wawrzyńca. Odbitka z „Niedzieli”. Poznań 1876].
186. Auswahl interessanter und nützlicher Dinge [Rzepecki Ludwik, Wybór rzeczy zabawnych i pożytecznych dla młodzieży polskiej. Ułoż. przez... Poznań 1871] TMI, TCL IV-96 (1890).
187. Vom Sonnabend [Frydrychowicz Romuald, O Sobótce, czyli tak zwanych ogniach świętojańskich. Przyczynki do mitologii słowiańskiej. Poznań 1877].
188. Die altpolnische Hütte [może: Chata wieśniacza, czyli powieść o zamordowaniu kapłana Walentego. Poznań 1870] TCL I-189.
189. Die Gattin des Mondes [Woykowska Julia, Żona księżycowa. Poznań 1877].
190. Erzählung vom Schuster Johan Kiliński [Bażyński Franciszek, Historia szewca Jana Kilińskiego, radnego miasta Warszawy, pułkownika najjaśniejszej Rzeczypospolitej polskiej, dowódcy 20 pułku piechoty za czasów Kościuszki. Poznań 1878]. Zakazana wyrokiem sądu w Olsztynie 3 I 1888.
191. Leben des Jertzupus(?) Gilbert [Życie Jerzego Gilberta. Rys z dziejów prześladowania w Anglii za czasów królowej Elżbiety. Poznań 1876].

192. Christoph Żegocki [Puffke Emma z Kurowskich, Krzysztof Żegocki, czyli oswobodzenie Kościana, powieść historyczna z wieku XVII przez Wandę Dobrzepolską. Poznań 1877].
193. Tyborne [Tyborne, powieść z czasów królowej Elżbiety. Z angielskiego przez M. M.] TMI.
194. Die Mutter des Artist [Milewska A., Matka artysty. Powieść. Poznań 1878].
195. Eine Million baaren Geldes [Conscience Maria, Milion gotówki przez... spolszczona przez M...] TMI.
196. Die Brudermörderin(?)
197. Die Kinder des Dorfes [Dzieci wioski. Powieść ludowa przez W. Prusin-gowa z Krakowa. Poznań 1873] TCL IV-15.
198. Die weisse Rose [S...t Władysława, Biała róża, powieść napisana dla lu-dzi słabej wiary. Poznań 1877] TMI, TCL I-190.
199. Die bedregte Tugend. Die bedrückte Freiheit [Cnota uciemniona, wol-ność obarczona. Tragedya — comico w aktach siedmiu. Poznań 1878].
200. Von der Wahrheit des Glaubens und der Sitten [Radziejewski St., Praw-dy wiary i obyczajów. Poznań 1878].
201. Judith und Esther [Gaume X., Judyt i Ester. Poznań 1875] TCL I-197.
202. Die christlich katolische Theologie [Gallura B., Teologia chrześcijańsko-katolicka podług idei o królestwie bożem przedstawiona przez... Odbitka z „Warty”. Poznań 1876].
203. Der Weg zum frommen Leben [Franciszek św. Salezjusz, Droga do życia pobożnego, przez... francuskim językiem napisana a przez ks. J. Denhoffa po polsku przełożona]. Kilka wydań.
204. Material zur Geschichte der Verfalls der Union [Bieganowski F., Mate-ryały do dziejów upadku unii w dyecezyi chełmskiej I. Rzecz o wysłaniu alumnów unickich chełmskich do akademii moskiewskiej II. Nieco o rod-zinie prałata Pocięja (Odbitka z „Warty”). Poznań 1878].
205. Interessante Legenden, Erzählungen und Fabeln [Ciekawe legendy, po-wieści i bajki przez różnych autorów napisane. Poznań 1878].
206. Der kühne Bolesław und der heilige Stanislaus [Bolesław Śmiały i święty Stanisław Szczepanowski. Wspomnienia historyczno-religijne. Poznań 1879].
207. Die Kapelle zu Starogrod [Osmański Mateusz, Starogardzka kapela. Brod-nica 1857].
208. Die glaubige Rose [Miarka Karol, Wierna Róża, czyli zwycięstwo wiary katolickiej. Powieść z obecnego czasu tłumaczył... Mikołów 1876] TMI.
209. Leben der allerheil Jungfrau und heil. Joseph [Może: Zaleski B., Prze-najświętsza Rodzina. Poznań] TOL-IV.
210. Thränen und Wehklagen der heiligen Väter [Płacz i narzekania Ojców świętych w otchłani zostających blisko 4.000 lat... Mikołów 1871. T. No-wacki].
211. Petronella [Miarka Karol, Petronella, pustelnica z góry św. Anny, opo-wiadania historyczne. Mikołów 1877] TMI.
212. Der neue Münchhausen [Mynchhausen nowy albo Uryjana dziwaczne podróże i figle. Brodnica 1847, 1851, 1863, 1869].
213. Das Leben des Hirlands [Historja o Hirlandzie czyli zwycięstwo cnoty i niewinności. Bytom, Mikołów b.r.w.]..
214. Geschichte der Gyzelda [Historja o Gyzeldzie i Margrabi Walterze (Z książek dla ludu przez Marbacha wydanych). Tłum. J. Lompy. Mi-kołów 1847].
215. Geschichte der geduldigen Helene [Piękna historia o cierpliwej Helenie

- córcę króla Antoniusza cesarza Tureckiego z Konstantynopola (Caro-grodu), która będąc u dworu później 22 lat-pielgrzymując, wielkie utra-pienie i nędze cierpliwie i mężnie znosiła. Wadowice]. Kilka wydań.
216. Geschichte der Magelona [Historya o Magiellonie królownie neapoli-tańskiej]. Dużo wydań.
  217. Lehre über Moral [Sobieski Stanisław, Nauka moralna ks. A. Popław-skiego. Lwów 1863] TCL I-15.
  218. Der Sünder aus Zwang [Grzesznik przymuszony albo sposób do pojed-nania z Bogiem]. Kilka wydań.
  219. Moralische Intrigue [Kabała moralna, mądrość Salomona. Mikołów 1861]; są też inne wydania.
  220. Geschichte des Stylfried [Historya o Stylfrydzie i synu Brącwiku. Mi-kołów (1861)].
  221. Der unbezahlbare Ring(?)
  222. Die Wirtschaftspraxis [Praktyka gospodarska o poznaniu własności roku, urodzajów, odmian powietrza przez doświadczenia zebrane, z którey każdy wprzód poznać może co za postanowienie przyszłego roku, każdego miesiąca i dnia, ma być wszystkim Ekonomistom a zwłaszcza czułym gospodarzom bardzo pożyteczna]. Kilka wydań.
  223. Sieben Betrachtungen(?)
  224. Der Talmud. Im Auszuge(?)
  225. Die Deutung der Träume [Sennik]. Bardzo dużo wydań.
  226. Die Wege der Vorsehung [Drogi opatrności. Książeczka zabawna. Miko-łów ok. 1861].
  227. Bosko [Ks. Jan Bosko, opiekun i nauczyciel sierot. Przekład przez ks. B. G. Warszawa 1873] TCL I-81.
  228. Lebensbeschreibung des heil. Martin [Żywot św. Marcina. Poznań 1879] TCL I-204.
  229. Lebensbeschreibung des heil. Hyacinthus [Żywot św. Hiacynta].
  230. Lebensbeschreibung des heil. Justus [Żywot św. Justusa].
  231. Gegrüßet seist du Maria! [Może: Stagraczyński J., Zdrowaś Marya] TMI albo: [Ave Maria. Nowy wykład pozdrowienia anielskiego dla wszystkich stanów. Wydał ks. J. Stagraczyński. Poznań 1881] TCL I-1.
  232. Die Fackeln des Nero [Krzemiński Stanisław, Pochodnie Nerona czyli świeczniki chrześcijaństwa. Warszawa 1877].
  233. Omrak, der Sohn des Bussmanski [Tuczyński Franciszek Ksawery, Om-rak, chłopiec Buszmański. Przygody podróżnych w Południowej Afryce].
  234. Der Engel des Herrn [Sobieski Stanisław, Anioł Pański. Powieść oby-czajowa dla młodzieży przez Bakałarza z Lwigrodu uwieńczona nagrodą konkursową. Poznań 1864] TOL-IV, TCL IV-2 (1871).
  235. Baron Mathias Borkowicz [Brandowski Aleksander, Baron Maciej Bor-kowicz, umorzony w r. 1358 wojewoda poznański napisał... proboszcz borecki. Poznań 1879].
  236. Die Polen in Sibirien [Polacy na Syberii i Powstanie nad Bajkałem. Spi-sana przez Naoczego świadka].
  237. Goldenes Buch [Złota księga, w której są zawarte przykłady cnót chrześ-cijańskich ludziom ku nauce i zabawie. Poznań 1872] TCL IV-101.
  238. Die unglücklichen Waisen Kinder.
  239. Bündniss (Baiern).(?)
  240. Die Spanierin [Hiszpanka, czyli żona skazanego na śmierć. Powieść przez p.p. W. Rozdr.....].
  241. Geschichte vom Paul, dem einzigen Sohn [Gregorowicz Jan Kanty, Hi-

- storia o Pawle jedynaku, z 10-ma drzeworytami. Kraków 1875] TCL IV-13.
242. Vom ehrlichen Johannes [Wojtkowska Julia z Molińskich, O poczciwym Janku i dobrej Marysi. Książka, którą Kuba kupił Jankowi i Marysi, wszystko razem opisane dla dzieci ku nauce i zabawie. Poznań 1846, 1868] TCL IV-47.
  243. Elende Kinder [Chotkewski Władysław, Dzieci nędzy. Poznań 1875] TMI.
  244. Vom Fortschritte des Lesens [Siemieński Lucjan, Czytanie postępowe, zbiór powiastek. Leszno i Gniezno 1848] TOL-IV, TCL I-3 (Poznań 1881).
  245. Aufrichtige Wünsche [Antoniewicz Karol, Szczere życzenia dla ludu wiejskiego. Kraków 1862] TOL-I, TCL I-38.
  246. Vom Wetter [Jerzykowski Stanisław, O powietrzu, w stosunku do odzieży, mieszkania i ziemi. Poznań 1873] TOL-III, TCL III-18 (1884).
  247. Der Wirth [Łyskowski Ignacy, Gospodarz. Brodnica 1852, 1853, 1868, 1880] TOL-III, TCL III-5 (1880).
  248. Etliche Worte vom Ackerbau [Karliński E., Słów kilka o rolnictwie. Praca uwieńczona nagrodą przez Towarzystwo Oświaty Ludowej. Poznań 1873] TOL-III, TCL III-32.
  249. Das Buch für den Handwerker [Jachowicz St., Książka dla rzemieślnika. Warszawa 1855] TOL-I, TCL III-9 (1881).
  250. Vom Fürsten Stanislaus Staszyc [Promyk K., O księdzu Stanisławie Staszycu. Warszawa 1875] TOL-II, TCL II-14 (1879).
  251. Märchen von Ignatz Krasicki [Krasicki Ignacy, Bajki i przypowieści. Poznań 1874] TOL-IV.
  252. Genowefa (zob. nr 25).
  253. Der unbezahlbare Ring (zob. nr 221).
  254. Magelona (zob. nr 216).
  255. Der polnische Eulenspiegel [Chociszewski Józef, Polski Sowizdrzał czyli zbiór ucieśnych i niezwykłych opowiadań, dla rozweselenia serc kochanych wiarusów, w tych smutnych a ciężkich czasach, z rękopisów, z książek i z opowiadań ludzi doświadczonych, co to z niejednego pieca chleb jedli. Poznań 1878, 1879].
  256. Vom Stylfried (zob. nr 220).
  257. Ali Baba [Alibaba, powieść arabska] TMI, dużo wydań.
  258. Hirlanda [Lompa Józef, Hirlanda czyli Niewinność uciśniona. Powieść dla ludu (Z książek dla ludu przez Marbacha wydanych) Lubliniec 1846].
  259. Erinnerungen meines Vaters [Daleki J., Wspomnienia mojego ojca żołnierza 9-go pułku księstwa Warszawskiego. Poznań 1876] TMI, TOL-IV, TCL IV-94.
  260. Der Kreuzweg [Woliński Władysław ks., Droga krzyżowa Kościoła św. katolickiego w I-szych trzech wiekach. Poznań 1874] TOL-I. Jako sam tytuł: „Droga krzyżowa” TMI.

Powyższa, odtworzona struktura tytułowa księgozbioru polskiej biblioteki w Bartągu wskazuje przede wszystkim na jedno: nie składała się ona wyłącznie z książek przysyłanych tutaj przez Towarzystwo Czytelni Ludowych w Poznaniu, co potwierdza porównanie z katalogiem³³. Natomiast szereg tytułów pochodzi z katalogu TOL³⁴. Dlatego nie jest wykluczone, że biblioteka założona przez Towarzystwo Oświaty Ludowej w Poznaniu w latach siedemdziesiątych w Bartągu znajdowała się również u Kupczyka. Osobne zagadnienie

³³ Zob. *Spis książek TCL*.

³⁴ *Katalog książek poleconych przez Dyрекcję Towarzystwa Oświaty Ludowej*, Poznań 1877.

stanowią książki, które nie mają pokrycia ani w katalogu TCL ani w katalogu TOL. Niektóre pozycje natomiast mieszczą się w katalogu Towarzystwa Moralnych Interesów³⁵, ale nie mamy żadnych dowodów, że w Bartągu istniała biblioteczka tego towarzystwa³⁶. Bardziej prawdopodobniejsza może być wersja, że były to własne książki Kupczyka (wskazują choćby na to kalendarze, które nie figurują w żadnym katalogu), kupione lub otrzymane w formie darów. Ale i na to nie mamy dowodów. Fakt jednak, że cała biblioteczka składała się z trzech różnych zbiorów jest niezaprzeczalny, co starałem się powyżej udowodnić.

Natomiast przeniesienie biblioteczki TCL z Bartąga do Rusi w 1892 r. świadczy o pewnych oznakach cofania się czytelnictwa w niektórych miejscowościach. Na przykład w 1913/14 r. mamy na Warmii już tylko 11 bibliotek, podczas gdy w 1891 r. było ich 57³⁷. Wprawdzie w okresie przygotowań do plebiscytu w Bartągu założono również biblioteczkę TCL³⁸, ale jak wiemy aktywność tych bibliotek nie była wielka³⁹. Biblioteczka bartąska liczyła 90 tomów i mamy ślady jej istnienia jeszcze w 1926 r.⁴⁰. Ale później w Bartągu już nie powstała żadna biblioteczka, ani w ramach organizowanych przez Związek Towarzystw Młodzieży, ani w latach działalności Wschodniopruskiego Oddziału Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech⁴¹.

JAN WRÓBLEWSKI

BOOK COLLECTION OF THE POLISH POPULAR LIBRARY
AT BARTĄG

(Summary)

The records of all but one of the numerous Polish popular libraries existing before the 1st World War in Warmia and Masuria have been lost. The only document concerning these libraries that was left is a list of 260 books of the Polish popular library at Bartąg lodged at the house of Józef Kupczyk, a carpenter.

³⁵ Pielgrzym, 1878 nr 132. Towarzystwo Moralnych Interesów zostało założone w 1869 r. z inicjatywy Ignacego Łyskowskiego z Mileszew. Jego celem było: „skupienie sił intelektualnych i środkami prawnymi popierać moralne interesa ludności polskiej pod panowaniem pruskim,

a) na wewnątrz przez podnoszenie oświaty i obyczajności wśród ludności polskiej,

b) na zewnątrz przez wpływanie na opinię publiczną za pomocą prasy, mianowicie polskiej i niemieckiej; powtórnie przez zgodne usiłowania obu narodowości w celach cywilizacyjnych; nareszcie przez starania u rządu i reprezentacji kraju o uszanowanie i resp. równouprawnienie narodowości polskiej w całym państwie pruskim” (Zob. I. Łyskowski, *Rzecz o Towarzystwie moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim*, Poznań 1869). Towarzystwo to zajmowało się również zakładaniem bibliotek ludowych. Z powodu braku precyzyjnego sformułowania programu nie rozwinęło szerszej działalności.

³⁶ Mamy tylko wzmiankę o zakładaniu czytelni ludowych na Mazurach i Górnym Śląsku (Biblioteka Jagiellońska, sygn. 6497 IV, k. 285. Korespondencja J. I. Kraszewskiego. List T. Donimirskiego z 24 listopada 1869).

³⁷ Przegląd Oświatowy, 1915, s. 21.

³⁸ Przegląd Oświatowy, 1920, s. 39.

³⁹ J. Wróblewski, *Z dziejów książki polskiej na Warmii w latach 1880—1920*. Przegląd Biblioteczny, 1965, z. 4, ss. 229.

⁴⁰ WAPP, Polski Związek Zachodni, sygn. 509. Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej w Niemczech. Raport kulturalny doręczony 28 VI 1927 r., k. 24.

⁴¹ J. Wróblewski, *Biblioteki polskie na Warmii, Powiślu i Mazurach*, ss. 384, 396—397.

The library at Bartąg was set up by the Popular Libraries Society in Poznań. During the period 1881-1888 this Society had organized 67 such libraries in Warmia and Masuria. The library at Bartąg was under observation of Prussian authorities and its activity was reported to *Oberpräsident* of East Prussia in Królewiec (Königsberg) and to the minister of interior in Berlin. The police made several searches in Kupczyk's house.

The above mentioned list of books was found in the records of the Prussian police in the State Archives at Olsztyn. It consists of the titles of the books translated into German. No doubt it had been made for the use of Prussian authorities. As this list is a most valuable document for further research on the history of Polish libraries in Warmia and Masuria, the author undertook to reconstruct it. He used different library and publishers' catalogues as well as the advertisements in Polish newspapers and other publications of the period appearing in German Poland in his work. The staff of the Warsaw Public Library was of great assistance to him.

After reconstructing the list (i.e. retranslating and filing up the titles, matching the authors and finding out the place and date of publication) the author has inferred that this book collection consisted not only of the books supplied by the Popular Libraries Society but comprised also these provided by the Popular Enlightenment Committee (there is some evidence that a library founded by this Committee existed at Bartąg before 1880) and Józef Kupczyk's private books.